

ВПЛИВ ЕМОЦІЙНОГО ІНТЕЛЕКТУ НА ФОРМУВАННЯ ЖИТТЄВИХ КОМПЕТЕНТНОСТЕЙ ПІДЛІТКІВ З ПОРУШЕННЯМИ ІНТЕЛЕКТУАЛЬНОГО РОЗВИТКУ

Вовченко Ольга Анатоліївна

кандидат психологічних наук, докторант
Інституту спеціальної педагогіки і психології ім. М. Ярмаченка
НАПН України,
м. Київ, Україна

Вступ. Сьогодні головною метою української системи освіти є створення умов для розвитку і самореалізації кожної особистості, незважаючи на її стан здоров'я та особливі освітні потреби. У сучасній Україні здійснюються активні пошуки шляхів інтеграції дітей з особливим потребами, зокрема підлітків з порушеннями інтелектуального розвитку. Такі практичні розробки та наукові пошуки зорієнтовані на формування життєвих компетентностей, розвиток потенційних можливостей, забезпечення ефективних умов для соціалізації та соціальної адаптації підлітків. Сучасний освітній простір нашої держави спрямований на формування в особистості підлітка з порушеннями інтелектуального розвитку життєвих компетентностей як інтегративних якостей, що системно характеризують її реальну здатність адекватно і швидко реагувати на стрімкі зміни, що відбуваються в суспільстві, здійснювати відбір способів і засобів досягнення певної мети.

Важливу роль при цьому відіграє стан сформованості структури особистості, зокрема емоційної, вольової, поведінкової, регулятивної сфери. Специфіку впливу на формування життєвих компетентностей досліджуваних підлітків саме емоційної сфери, й такої складової як емоційний інтелект висвітлено в роботах І. Алябєвої, І. Білозерської, П. Горностай, І. Єрмакова, О. Закревської, Д. Пагави, І. Сингаївської, Л. Сохань, І. Тараненко, В. Циби та ін. Аналіз наукових джерел засвідчує, що комплексні дослідження життєвих компетентностей здійснено переважно в рамках педагогічної науки.

Досліджень життєвих компетентностей підлітків з порушеннями інтелектуального розвитку в психологічній науці ж нині бракує.

Категорія «життєва компетентність» охоплює знання, вміння, навички, способи діяльності, сприймання, розуміння та творчого використання матеріальних та духовних цінностей суспільства. Під компетентністю підлітків з порушеннями інтелектуального розвитку варто розуміти інтегровану якість особистості, що дає можливість вирішувати проблеми і типові завдання, які виникають в реальних життєвих ситуаціях, з використанням знань, навчального та життєвого досвіду.

На сьогодні можна виокремити декілька основних підходів щодо розуміння сутності життєвої компетентності: соціальний, психологічний, педагогічний.

Соціальний підхід визначає життєву компетентність особистості як умову, необхідну для дотримання існуючих у суспільстві норм, прав та цінностей.

Психологічний підхід визначає життєву компетентність людини як розвинену здатність до самореалізації найважливіших фізичних, психічних та духовних якостей.

Педагогічний підхід визначає життєву компетентність особистості як духовно-практичний досвід, який може бути успішно освоєний нею у процесі навчання.

Життєва компетентність, як будь-яке утворення, має свою структуру. Зокрема, можна виокремити такі її складові:

- знання;
- уміння й навички (теоретичні знання включають наукові (знання про світ, законів життя, про себе) та життєву мудрість, яка разом з нормами поведінки складає також і практичні знання та вміння й навички);
- життєтворчі здібності (аналітичні, поведінкові, прогностичні);
- життєвий досвід (складається з усвідомленого та неусвідомленого індивідуального досвіду й творчого використання й наслідування досвіду інших осіб);

– життєві досягнення (особисте щастя, соціальний статус, самореалізація).

Усі складові життєвої компетентності перебувають у постійній взаємодії, якісно та кількісно змінюючись: удосконалюючись, збагачуючись, прогресуючи або деградуючи та регресуючи. Одним із провідних важелів, що регулюють засвоєння та інтеграцію у структурі особистості підлітка з порушеннями інтелектуального розвитку складових життєвої компетентності є емоційний інтелект. Оскільки підлітковий вік – це перевага афективної сфери. Як зазначав Л. Виготський « ... це вік цілісної зміни людини, що регулярно виникає при зміні стабільних періодів і нестабільних, обумовлених почуттями, переживаннями і емоціями підлітка». Таким чином, життєва компетентність здатна змінюватись, набуваючи позитивних або негативних рис, залежно від стану емоційної сфери. Її ж формування залежить від зовнішніх і внутрішніх чинників впливу на особистість підлітка з порушеннями інтелектуального розвитку.

Особливість і своєрідність життєвої компетентності підлітків з порушеннями інтелектуального розвитку полягає в поєднанні її складових, про які зазначалось вище: загальних (фізичний когнітивний, мовленнєвий, психологічний, соціальний, сенсорний, емоційний розвиток) і спеціальних (знання та вміння співставляти /поєднувати внутрішні і зовнішні обставини, досвід, оцінювати свій власний стан та можливості, оцінювати життєву ситуацію та діяти відповідно до обставин та потреб власної життєдіяльності зважаючи на норми, правила).

Сутність життєвої компетентності розкривається через її структурні компоненти або так звані ключові компетенції особистості: комунікативну, мотиваційну, побутову, громадянську, економічну, інформаційну, предметну та моральну.

Мета: дослідження впливу емоційного інтелекту на особливості формування життєвих компетентностей підлітків з порушеннями інтелектуального розвитку.

Матеріали та методи: дослідження було охоплено 98 підлітків з порушеннями інтелектуального розвитку спеціальних шкіл м. Києва. В ході дослідження використано: методика «Емоційний інтелект» (за Н. Холлом), методика «Опитувальник агресивності «Басса-Дарки», методика «Некерована емоційна збудливість», бесіди та спостереження.

Результати дослідження. За результатами діагностики підлітків з порушеннями інтелектуального розвитку методикою «Емоційний інтелект» (за Н. Холлом) та методикою «Некерована емоційна збудливість», встановлено, що рівень емоційної свідомості та розуміння емоційних станів інших людей має більш високі показники, ніж розпізнавання власних емоційних станів. Так, 58% продіагностованих підлітків мають низький та 42% середній рівень здатності до розпізнавання емоцій інших людей. За результатами шкали управління власними емоціями встановлено, що у 78% обстежених підлітків з порушеннями інтелектуального розвитку низький рівень здатності до управління власними емоційними станами, у 21% – середній рівень і лише у 1% – високий. Можна припустити, що низькі показники за шкалою емоційного інтелекту та його складових у досліджуваних підлітків детермінує порушення формування життєвих компетентностей. Оскільки поняття життєвої компетентності передбачає сукупність знань про різні аспекти життя, навичок не лише творчого володіння інтелектуальним і фізичним інструментарієм, а й здатності взаємодіяти з іншими людьми в різних ситуаціях, враховуючи конфліктні; життєва компетентність характеризує повноту, достатність та адекватність здійснюваних дій, емоцій і контролю поведінки.

Крім того, було встановлено недостатню сформованість образу «Я», сформованість провідної емоційної модальності (гніву), недостатній рівень адаптованості (адекватність вираження емоції відповідно до ситуації).

68% досліджуваних підлітків ідентифікують себе з особами, що підкорюються, що не мають чіткої життєвої позиції і виконують все, що говорять більш сильні ровесники («агресори»), і характеризують себе з позиції «жертви». Такий результат може вказувати на невротичні або патологічні

прояви особистості і перешкоджає формуванню життєвих компетентностей особистості з порушеннями інтелектуального розвитку .

За результатами методики «Опитувальник агресивності Басса – Дарки» у підлітків із порушеннями інтелектуального розвитку виявлено фізичну (63 %) та вербальну агресію (67 %), що перевищує допустиму норму у відповідному підлітковому віці. Так, у переважної більшості підлітків (62 %) майже не діагностовано непрямой агресії. Її показник знаходиться у межах допустимої норми та характеризується середнім рівнем. Підлітки з середнім рівнем непрямой агресії не схильні до накопичення таких почуттів та емоцій, як злість, злопам'ятство, помста через тривалий час. Негативні емоції вони виявляють миттєво, одразу після їх переживання, часом не співвідносно з об'єктом, який викликав цю емоцію. Позитивним аспектом такої поведінки в досліджуваних підлітків є те, що негативна емоція не накопичується в структурі особистості, але негативним є спосіб вивільнення агресії: хаотичність її вираження, неупорядкованість, безвекторність і відсутність розуміння причин виникнення. Вираження афекту таким чином призводить до порушень комунікативної поведінки, соціальної адаптації підлітка серед однолітків та старших осіб, що в свою чергу формує неадекватні життєві цінності та порушує життєві компетентності особи.

Згідно методики «Опитувальник агресивності Басса – Дарки» та методики «Некерована емоційна збудливість» у 52% досліджуваних підлітків показник образливості не перевищує допустимої норми, а у 44% – почуття провини характеризується високим показником. Це дає змогу констатувати, що підліткам властиве співчуття, вони мають достатній рівень саморефлексії. Характерним для майже всіх діагностованих підлітків з порушеннями інтелектуального розвитку було заниження та дуже низький рівень показника підозрливості. Можна припустити, що результати цього показника пов'язані з такою характеристикою розумово відсталих підлітків, як сугестивність, що також стає на перешкоді формування адекватної життєвої компетентності.

Від так, можна зробити висновок, що життєва компетентність підлітка з

порушеннями інтелектуального розвитку значною мірою залежить від формування емоційної та поведінкової сфери, зокрема від таких структурних компонентів як емоційний інтелект та самоконтроль емоцій, як наслідок – поведінки в цілому. Життєва компетентність підлітків з порушеннями інтелектуального розвитку, на наше розуміння, являє собою характеристику якостей особистості, спрямованих не лише на виконання певної діяльності у певній галузі, а адаптованість до умов сучасного світу, особистісний розвиток, «життєві» навички, відповідальність за прийняті рішення, почуття власної гідності, досвід самореалізації, вміння контролювати свою поведінку згідно суспільної моралі та норм тощо.

Як зазначається у Концепції ЮНЕСКО, життєва компетентність – це навчитися пізнавати, навчитися працювати, навчитися жити!

Висновки. Від так, саме з урахуванням особливостей емоційного, психічного, особистісного розвитку підлітка з порушеннями інтелектуального розвитку та потенційних його можливостей необхідно організовувати роботу психологів з метою формування перелічених структурних компонентів життєвої компетентності. Психологічна робота та підтримка особистості підлітка має бути спрямована на розвиток усіх сфер особистості, на основі яких формуються і розвиваються здатності до соціалізації, адаптації професійної і соціально-комунікативної.

Ефективність роботи психолога з формування життєвих компетентностей підлітка з порушеннями інтелектуального розвитку переважно залежить від формування уявлень дитини про себе, особливостей сприймання свого «Я», свого місця в системі життєдіяльності. Важливо створювати такі соціально-педагогічні та соціально-психологічні умови для формування життєвої компетентності підлітка з порушеннями інтелектуального розвитку в роботі психолога, які б спонукали зростаючу особистість чітко визначати свою позицію, емоції, що переживаються в певний момент, мотиви поведінки та вчинків, проектувати власну діяльність тощо.

Показником ефективності корекційної та терапевтичної роботи психолога з формування життєвої компетентності підлітка з порушеннями інтелектуального розвитку має стати спроможність особистості приймати рішення, розуміти власні мотиви, почуття, розуміти очікування, вимоги і бажання оточуючих, знати як необхідно поводити себе в життєвих обставинах, вміти контролювати свою поведінку і емоції в соціумі, мати навички та певний рівень сформованості співробітництва в колективі та ін.

Література:

- 1.** Горностай П. Життєва компетентність в умовах обмеженості життєвого світу. Київ, 2012. 174 с.
- 2.** Ляшенко В. Визначення рівнів сформованості життєвої компетентності дітей-інвалідів: метод. рекомендації для спеціалістів соціальної реабілітації. Миколаїв, 2009. 96 с.
- 3.** Сохань Л. Життєва компетентність особистості. Київ, 2003. 520 с.
- 4.** Ящук І. Формування життєво компетентної особистості. Хмельницький, 2016. 214 с.